

Skandinavisk faglitteratur om arbeidsliv og psykisk helse

av
Angelika Schafft

AFI-notat 6/2005

ARBEIDSFORSKNINGSINSTITUTTETS NOTATSERIE THE WORK RESEARCH INSTITUTE'S OCCATIONAL PAPERS

© Arbeidsforskningsinstituttet AS, 2005
© The Work Research Institute
© Forfattere/Authors

Det må ikke kopieres fra denne publikasjonen ut over det som er tillatt etter bestemmelsene i «Lov om opphavsrett til åndsverk», «Lov om rett til fotografi» og «Avtale mellom staten og rettighetshavernes organisasjoner om kopiering av opphavsrettslig beskyttet verk i undervisningsvirksomhet».

All rights reserved. This publication, or part thereof, may not be reproduced in any form without written permission from the publisher.

ISBN 82-7609-165-2
ISSN 0801-7816

Notatet kan bestilles fra:
Arbeidsforskningsinstituttet AS
Pb. 6954 St. Olavs plass
NO-0130 OSLO

Distribution by:
Work Research Institute
P.O.Box 6954 St. Olavs plass
NO-0130 OSLO

Telefon: +47 23 36 92 00
Telefax: +47 22 56 89 18
E-post: afi@afi-wri.no
Webadresse: afi-wri.no

ARBEIDSFORSKNINGSINSTITUTTETS NOTATSERIE
THE WORK RESEARCH INSTITUTE'S OCCASIONAL PAPERS

Temaområde:
Arbeidsmiljø, integrering og mestring

Notat nr.:
6 / 2005

Tittel:
Skandinavisk faglitteratur om arbeid og psykisk helse
En summarisk oversikt og utvalgte eksempler

Dato:
November 2005

Forfatter:
Angelika Schafft

Antall sider:
22

Resymé:

Den foreliggende litteraturkartleggingen ble gjennomført som oppdrag for Aetats prosjekt "Vilje Viser Vei". Kartleggingen gir en summarisk oversikt over skandinavisk faglitteratur (rapporter, bøker, artikler, monografier) på tema "arbeidsliv og psykisk helse". Litteraturen ble sortert etter tre hovedtemaer a) Betydningen av det psykososiale arbeidsmiljøet for psykisk helse, b) Arbeidsledighet og psykisk helse, og c) Integrering av personer med psykiske lidelser i det ordinære arbeidslivet.

Emneord:

- Arbeid
- Arbeidsliv
- Arbeidsmiljø
- Psykisk helse
- Arbeid og psykisk helse
- Psykiske lidelser
- Mental helse
- Skandinavia
- Litteraturkartlegging

INNHOLDSFORTEGNELSE

1	Innledning	1
1.1	Oppdraget	1
1.2	Litteratursøket	1
1.3	Rapportens struktur	3
2	Betydningen av det psykososiale arbeidsmiljøet for psykisk (u)helse	5
2.1	Det generelle bildet	5
2.2	Bransjestudier	6
2.3	Særlig utsatte grupper	7
2.4	Vold, trusler, ulykker	7
2.5	Stress, utbrenthet	7
2.6	Konflikter, mobbing	8
2.7	Onde sirkler	8
2.8	Omstilling	8
2.9	Positive arbeidsmiljøfaktorer	9
2.10	Intervensjonsstudier	9
3	Arbeidsledighet og psykisk (u)helse	11
4	Inkludering av Personer med psykiske lidelser i det ordinære arbeidslivet	13
4.1	Psykososer og alvorlige psykiske lidelser	13
4.2	Tiltak som skal bidra til at mennesker med psykiske lidelser kan delta i det ordinære arbeidslivet	14
	Referanser	17

1

INNLEDNING

1.1 Oppdraget

I tråd med Opptrappingsplanen for psykisk helse (Sosial- og helsedirektoratet 2003) har også Aetat økt sitt fokus på psykiske lidelser. Den foreliggende litteraturkartleggingen ble gjennomført som oppdrag for Aetats prosjekt ”Vilje Viser Vei”.¹ Dette prosjektet organiserer og koordinerer arbeidet med å skaffe fram kunnskap om psykiske lidelsers konsekvenser for arbeidsevne og hensiktsmessige tiltak for å øke arbeidslivsdeltakelse for personer med psykiske lidelser.

I 2005 offentliggjorde Avdeling for Sosialtjenesteforskning, Sosial- og helsedirektoratet en rapport som gir en omfattende og systematisk oppsummering av internasjonal effektforskning over temaet psykisk helse og arbeid (Nystuen 2005). Den foreliggende rapporten er en kortfattet oversikt over ulike typer faglitteratur – ikke bare effektforskning – av norsk, svensk eller dansk opprinnelse, som omhandler temaet ”arbeidsliv og psykisk helse”.

Referansene ble funnet gjennom søk i ulike elektroniske biblioteksbasen.² For ikke å miste for mange vesentlige kilder valgte vi å gjennomføre relativt brede søk som frembrakte tilsvarende store mengder med henvisninger. Fremstillingen gir ingen fullstendig oversikt over samtlige referanser som ble funnet i våre søk, men viser til et utvalg vi oppfattet som typiske eksempler for problemstillinger innen temaområdet ”arbeidsliv og psykisk helse”. Relevansen for utvalg av litteratureksempler ble stort sett bedømt ut fra tittel, emneord og – dersom slike fantes i basen – abstracts. Vi har valgt en slik fremstilling på grunn av at kartleggingsprosjektet hadde en svært begrenset tidsramme. For å skaffe til veie mer spesifikk dybdekunnskap bør søket suppleres med ytterligere litteraturgjennomgang og fordypning på utvalgte temaer.

1.2 Litteratursøket

Omfang: Litteratur utgitt i Norge, Danmark og Sverige i perioden 1995 – 2005.

Databaser:

Norge

- **BIBSYS:** omfatter bøker og andre publikasjoner (inkl. enkelte artikler) som finnes i universitetsbibliotekene, Nasjonalbiblioteket og i bibliotekene ved høyskoler og forskningsinstitusjoner i Norge.
- **FORSKPUB:** inneholder opplysninger om mer enn 160 000 publikasjoner og andre resultater av FoU-arbeid.

¹ <http://www.aetat.no/cgi-bin/aetat/imaker?id=32240>

² AFIs bibliotekar, Anne Rogstad, gjorde en betydelig innsats ved å gjennomføre de fleste søk, skaffe til veie litteratur og lage et omfattende elektronisk referansebibliotek.

- **NORART (norske tidsskriftartikler):** Referanser til artikler fra ca. 375 norske tidsskrifter og årbøker, herav ca. 60 innen helse- og sosialfag (før 1999: henholdsvis ca. 440 og 150). Basen starter 1980, tyngden av helse- og sosialfag 1992-1998. Tidsskriftene Edda, Samtiden, Syn og segn er analysert tilbake til 1965 og 7 teologitidsskrifter tilbake til startår (eldste år: 1894). Enkelte utenlandske artikler t.o.m. 1997. Svært korte artikler utelates, med unntak av anmeldelser av skjønnlitteratur, film og teater. Enkelte områder dekkes ikke (f.eks. utdrag fra bøker, leserbrev og rent bransjestoff).
- **Norsk bokfortegnelse – Doktoravhandlinger:** Referanser til doktoravhandlinger og lisensiatavhandlinger utgitt i Norge 1971- ; nordmenns utgitt i utlandet 1978- ; fra 1978 også utlendingers avhandlinger om Norge og norske forhold. Registreringen av avhandlinger utgitt i Norge er basert på pliktavlevering; de utenlandske registreres i den grad de oppdages.
- **Norsk samkatalog for bøker – Hovedoppgaver:** Referanser til hovedoppgaver og lignende studentarbeider ved norske universitet og høyskoler. Ingen språklig begrensning, men mest på norsk. Hovedsakelig fra 1960- , men også eldre finnes.

Danmark

- **bibliotek.dk:** Dansk bibliografisk litteraturlase som i september 2005 inneholder ca. 10.1 millioner poster. Basen oppdateres daglig. **bibliotek.dk** omfatter blant annet referanser materiale i danske folkebibliotek og forskningsbibliotek: bøker, tidsskrifter og aviser m.m. som er utgitt i Danmark siden 1970 (og i mange tilfelle også eldre materiale), større artikler i aviser og tidsskrifter fra 1945.

Sverige

- **LIBRIS** er en nasjonal samkatalog for svenske bibliotek. Ca 300 bibliotek i Sverige registrerer sitt materiale i **LIBRIS**. Av disse er de fleste universitets-/høgskole- og spesialbibliotek. **LIBRIS webbsök** tilbyr søking i 5 millioner titler som omfatter trykte bøker, tidsskrifter og artikler, elektroniske ressurser m.m.
- **Arbetslivsbiblioteket** er en del av Arbeidslivsinstitutet og er Sveriges viktigste bibliotek innen emneområdene arbeidsliv, arbeidsmiljø og arbeidsmarked. Bibliotekskatalogen **Arblin**e inneholder ca. 70 000 referanser til bøker, rapporter og artikler.

Internasjonal referansedatabase for artikler

- **ISI Web of Science fra Institute for Scientific Information:** Referanser til artikler fra ca 8500 av de mest prestisjetunge (Peer Review) tidsskriftene i verden. **ISI Web of Science** består av følgende databaser:
  - Science Citation Index Expanded (naturvitenskap)
  - Social Science Citation Index (samfunnsvitenskap)
  - Arts & Humanities Citation Index (humaniora)

Søkestermer:

Hovedsakelig er følgende brukt i forskjellige kombinasjoner:

psyk*/ mental helse / hälsa / health /

psykisk helse / psykisk hälsa / psykisk ohälsa / mental health /

arbeid* / arbet* / arbejd* /

arbeidsliv / arbejdsliv / arbeidsliv /

work / work life /

Type medier:

Artikler i vitenskapelige tidsskrift

Rapporter/utredninger

Bøker

Avhandlinger/monografier

En del rapporter fra lokale prosjekterfaringer er også tatt med, selv når det ikke dreier seg om evalueringer, men om enkle dokumentasjoner av aktiviteter eller informasjonsmateriell.

Avgrensning

Rent medisinsk og psykiatrisk faglitteratur som forutsetter at leseren har medisinsk fagkunnskap er ikke tatt med. Heller ikke debattinnlegg eller populærvitenskapelige innlegg av journalistisk karakter, avisartikler, multimedia (cd-rom, video og lignende), anmeldelser og lignende.

1.3 Rapportens struktur

Et flertall av publikasjonene handler om tema *arbeidsmiljø*. En del av denne litteraturen er studier som kartlegger forekomsten av psykiske diagnoser/symptomer på psykisk uhelse. Noen av disse måler hyppigheten/forekomsten og art av psykiske diagnoser og lidelser (rapportert sykefravær eller selvrapporterte plager) hos forskjellige yrker eller ved ulike arbeidsoppgaver/funksjoner, under ulike forhold på arbeidsplassen, hos ulike grupper (kjønn, etnisitet, alder) osv. Noen undersøkelser dreier seg om å identifisere spesielt ”sårbare grupper”, grupper hvor man for eksempel har registrert en overhyppighet av spesielle psykiatriske diagnoser/symptomer. Slike undersøkelser måler gjerne statistiske *samvariasjoner*, uten at de nødvendigvis forklarer bakenforliggende *årsakssammenhenger*.

Både somatiske (kroppslige) og psykiske reaksjoner kan ha sammenheng med både det fysiske og det psykososiale arbeidsmiljøet. Fysisk og psykisk helse kan bli påvirket i negativ, men også i positiv retning.

Vanlige problemstillinger er: Psykiske reaksjoner på psykososiale og/eller fysiske forhold, somatiske reaksjoner på psykososiale og/eller fysiske forhold, og interaksjon mellom det psykososiale og det fysiske arbeidsmiljø og mellom psykisk og somatisk (u)helse. Vi har her konsentrert oss om problemstillinger som handler om sammenhengen mellom det psykososiale arbeidsmiljøet og psykisk og/eller somatisk helse.³

Første hovedtema som vi har sortert litteraturen under, er:

---

³ Når vi i rapporten bruker begrepene ”psykisk helse” eller ”uhelse” legger vi det salutogene perspektiv (fra latin ”salu” = ”helse”) til grunn. Det innebærer at helse oppfattes som noe som blir til og utvikles og den deles ikke inn i syk-frisk, men ses på som et kontinuum mellom alvorlig syk og helt frisk (jf. Antonovsky 1987).

- Betydningen av det psykososiale arbeidsmiljøet for psykisk (u)helse (avsnitt 2).

De to andre temaene handler om personer som står utenfor arbeidslivet:

- Arbeidsledighet og psykisk (u)helse (avsnitt 3)
- Inkludering av personer med psykiske lidelser i det ordinære arbeidslivet (avsnitt 4)

2

BETYDNINGEN AV DET PSYKOSOSIALE ARBEIDSMILJØET FOR PSYKISK (U)HELSE

2.1 Det generelle bildet

Det meste av den skandinaviske faglitteraturen som handler om psykososialt arbeidsmiljø er kartlegginger og analyser av sammenhenger mellom ulike psykososiale faktorer i arbeidslivet og deres betydning for sykefravær og uhelse. Psykososiale faktorer i arbeidslivet kan eksempelvis være:

- Forhold mellom krav og evner
- Hvorvidt arbeidet oppleves som meningsfullt
- Kontroll/mestring
- Stress
- Variasjon vs. monotoni
- Trygghet - utrygghet ("job security")
- Grad av frihet/autonomi
- Grad av medvirkning/innflytelse
- Mulighet for utvikling/læring
- Positive/negative tilbakemeldinger
- Ledelsesstil
- Sosial støtte
- Motivasjon

De fleste arbeidsmiljøstudier er kvantitative og hypotesetestende undersøkelser eller kartlegginger. Et eksempel på en mer eksplorativ kvalitativ studie er en svensk undersøkelse om måter å forstå sammenhengen mellom arbeidsforhold og psykisk uhelse på, basert på 13 intervjuer og et diagnoseinstrument (PRIME MD). Tre mønstre diskuteres her: "Å ikke strekke til", "Det grenseløse" og "Vi-følelsen" (Wiklund 2001).

En rekke undersøkelser viser at fysiologiske eller medisinske fenomener kan ha sammenheng med psykososiale arbeidsmiljøforhold. Helsemessige indikatorer kan være sykefravær, ulike symptomer (diagnoser) samt selvrapporterte kroppslige plager. Mange undersøkelser har konstatert signifikante kjønns spesifikke forskjeller (Hensing 1997; Hensing, Brage et al. 2000; Krantz & Ostergren 2000; Bildt 2001).

Det danske Arbejdsmiljøinstituttet (AMI) gjorde en toårig langtidsstudie hos nesten 2000 arbeidstakere fra IPAW-kohorten.⁴ Her fant man at lav sykefravær hos både kvinner og menn hang sammen med en høy grad av beslutningsmyndighet. (Nielsen, Rugulies et al. 2004)

Arbeidsmiljø og psykisk helse er også tema for en rekke avhandlinger og både større og

---

⁴ IPAW ("Intervention Project on Absence and Well-being"), har vært en 5-års undersøkelse hvor det deltok ca 1.900 arbeidstakere på i alt 52 ulike arbeidsplasser.

mindre studentarbeider. En av de største er en norsk doktoravhandling som handler om angst og depresjon i arbeidsliv, basert på Helseundersøkelsen i Hordaland⁵ (Sanne 2004). En bacheloroppgave i arbeids- og organisasjonspsykologi fra Universitetet i Bergen handler om psykososialt arbeidsmiljø og sykefravær (Isaksen, Johannessen et al. 2003). Og en hovedoppgave i sosiologi ved Universitetet i Oslo har tittelen: ”Psykososialt arbeidsmiljø og helse: en studie av betydningen av krav, kontrollmuligheter og sosial støtte i arbeidssammenheng, og individuell mestring, for norske yrkesaktives mentale og fysiske helse” (Sterud 2004).

2.2 Bransjestudier

Som oftest er arbeidsmiljøstudier undersøkelser om en eller flere bransjer eller ulike yrker/funksjoner. Et delprosjekt ved Helseundersøkelsen i Hordaland (HUSK) sammenligner forekomsten av fysisk og psykisk uhelse innen samtlige yrker som var representert i undersøkelsen (Riise, Moen et al. 2003). Forfatterne konkluderer blant annet med at bønder og fiskere er yrkesgrupper som skårer lavest på mental helse. En hovedoppgave ved seksjon for arbeidsmedisin, Universitetet i Bergen handler om bilmekanikers psykososiale arbeidsmiljø og mestring av belastningslidelser (Torp 1995). En langtidsstudie av svenske togføreres risiko for hjerteinfarkt konkluderer med at en kombinasjon av mangel på beslutningsmyndighet og lite sosial støtte ser ut til å være avgjørende risikofaktorer for hjerteinfarkt hos togførere, i tillegg til risikofaktoren skiftarbeid (Piros, Karlehagen et al. 2000). Mediefolks arbeidsvilkår og psykososiale arbeidsmiljø er tema i noen nyere undersøkelser (Danielsen, Paulsen et al. 2001; Sørensen, Seierstad et al. 2005). Noen tar for seg serviceyrker (Forseth 2001; Amble, Enehaug et al. 2003). En rekke undersøkelser handler om helsepersonell (Aasland, Olff et al. 1997; Michélsen 1999; Tyssen, Vaglum et al. 2000; Christie 2001). Man har for eksempel konstatert at leger og medisinstudenter har høyere risiko for stress (Dahlin, Joneborg et al. 2005) og selvmord. Det kartlegges hvilke faktorer (prediktorer, risikofaktorer) som har sammenheng med forekomsten av tanker om selvmord, hyppigheten av selvmordsforsøk og konkluderer med konkrete anbefalinger om hvordan selvmord bør forebygges (Tyssen, Vaglum et al. 2001). En undersøkelse blant leger konkluderer:

”Risk factors were being female, living alone, and depression. Suicidal thoughts, however, were hardly attributed to working conditions. A high rate of suicide and a low rate of suicidal attempts support the hypothesis that physicians do not 'cry for help,' but are inclined to act out their suicidal impulses” (Hem, Gronvold et al. 2000) .

---

⁵ Helseundersøkelsen i Hordaland (HUSK) ble utført i 1997-99 i samarbeid mellom Statens helseundersøkelser (SHUS), Universitetet i Bergen og kommunehelsetjenesten i Hordaland (<http://www.uib.no/isf/husk/>). Det deltok 23.312 personer i alderen 40 – 47 år.

2.3 Særlig utsatte grupper

Noen studier sammenligner et utvalg innvandrere og innfødte med hensyn til deres psykisk helse. Hos innvandrere i Sverige ble det påvist flere psykiske og psykosomatiske helseproblemer (smerter, søvnproblemer, utbrenthet, angst, depresjoner og dårlig selvfølelse) enn hos innfødte svensker. Innvandrene hadde hyppigere og lengre sykefravær og opplevde flere negative arbeidsmiljøforhold som for eksempel mindre innflytelse på arbeidsplassen og lavere status enn deres svenske kolleger (Rosmond, Lapidus et al. 1996; Soares & Grossi 1999).

2.4 Vold, trusler, ulykker

I noen bransjer er utsatthet for vold og trusler, overgrep, ulykker og lignende et viktig tema. Disse kan føre til psykiske reaksjoner og langvarige plager med angst og uro. Det finnes en del generell litteratur om krisehåndtering, psykisk førstehjelp og post-traumatisk behandling etter slike traumatiske hendelser, og studier som handler om utsatthet for ulykker og vold i spesielle yrker, som f. eks. hos ambulansesjåfører (Hochwälder, Ivarsson et al. 2002; Jonsson, Segesten et al. 2003), ansatte i psykiatrien (Augestad & Vatten 1994; Nolan, Soares et al. 2001; Lawoko, Soares et al. 2004). Problemsituasjonen er kompleks, men et dårlig arbeidsmiljø kan være en av faktorene som trekker i negativ retning i denne sammenhengen (Andersen 2003). Kollektivtransport (Hilsen, Holstad et al. 2003) eller posten (Haugen 2001) er eksempler for andre bransjer hvor tema er trygghet og utsatthet for vold og trusler. Her konkluderes det blant annet med at personlige egenskaper har mye å si for hvorvidt det oppstår psykiske senskader hos de utsatte. I tillegg betyr oppfølgingen mye for å begrense utviklingen av slike senskader.

2.5 Stress, utbrenthet

Stress og utbrenthet i arbeidslivet er et viktig tema i arbeidsmiljølitteraturen. Noe av denne er rettet til fagmiljøer (Emilsen & Andresen 2001; Netterstrøm 2002) andre publikasjoner er av mer populærvitenskapelig karakter (Waal 2000; Matthiesen & Roness 2002; Waal 2003). Det svenske Statistiske sentralbyrå har laget to rapporter om negativ stress: ”Negativ stress och ohälsa: inverkan av höga krav, låg egenkontroll och bristande socialt stöd i arbetet” (Statistiska centralbyrån & Arbetsmiljöverket 2001) og ”Negativ stress i arbetet: de mest utsatta yrkena” (Statistiska centralbyrån & Arbetarskyddsstyrelsen 1997). Sammenhengen mellom psykososialt stress og muskelskjelett-plager forklares for eksempel slik:

”Recently, it has been demonstrated that the same motor units are activated by mental stress as by physical demands, which means that mental stress may keep low threshold motor units active also during breaks at work and off the job. In the modern society, lack of rest and recovery seems even more important for

health than the magnitude of stress and physical demands during work” (Lundberg 2003).

2.6 Konflikter, mobbing

Temaer her er konflikthåndtering, (Lystad 2004), såkalte ”varme” og ”kalde konflikter” i arbeidslivet (Grimsmo & Sørensen 2001) eller hvordan takle ”intrigemakerne” på jobben (Hansen 1998). Mobbing kan ses på som en særskilt form for konflikt. Einarsen (2002) definerer mobbing slik:

”Når ett eller flere individer gjentatte ganger over tid blir utsatt for negative handlinger, som trakassering, plaging, utfrysing eller sårende fleiping og erting, fra ett eller flere individer, og det er en ubalanse i styrkeforholdet mellom de to partene. Den subjektive opplevelsen av situasjonen, hendelsene eller handlingene har stor betydning. Det kan ofte dreie seg om hverdagslige handlinger, men fordi det skjer systematisk og over tid kan de få betydelige konsekvenser for den som mobbes. En person kan mobbes både av overordnet, av kolleger og av klienter. Dersom partene som står mot hverandre er like sterke eller enkeltstående episoder defineres det ikke som mobbing” (Einarsen, Raknes et al. 1996; Seim 2001; Einarsen 2002)

2.7 Onde sirkler

Sykefravær kan være nødvendig ”medisin”, men også denne medisinen kan ha negative ”bivirkninger”: Ved en svensk undersøkelse ble 82 kvinner intervjuet om sine erfaringer med å ha vært langtidssykmeldt. I begynnelsen opplevde kvinnene det som positivt å ha mulighet til å kunne få hvilt ut. Men etter hvert som tiden gikk oppfattet de sykefraværet mer som en ond sirkel med nye problemer som ble forårsaket av inaktivitet og isolasjon. Ved siden av denne onde sirkelen og kroniske kroppslige plager var det visse forhold ved arbeidsplassen, på sykehuset og trygdekontor, som gjorde at tilsynelatende ubetydelig sykefravær kunne utvikle seg til å bli langvarig og irreversibelt (Ockander & Timpka 2001).

2.8 Omstilling

Hvilke konsekvenser omstillinger får, avhenger til dels av hvilke kvaliteter det psykososiale arbeidsmiljøet i utgangspunktet kjennetegnes av (Grimsmo & Hilsen 2000). En større undersøkelse om arbeidsmiljø og omstilling i norsk arbeidsliv viser at presset og belastningene i arbeidslivet øker, men det gjør også mulighetene for kontroll over egen arbeidssituasjon. Kompetansekravene i dagens arbeidsliv er store, men enkelte rapporterer at de er engstelige for å ikke klare å henge med. Under endringer ser det systematiske helse-, miljø- og sikkerhetsarbeidet ut til å bli skadelidende. De uformelle aktørene oppleves som viktigst for å skape godt arbeidsmiljø, mens de formelle i mindre grad oppleves som aktive pådrivere i arbeidsmiljøarbeidet (Hilsen & Grimsmo 2000).

2.9 Positive arbeidsmiljøfaktorer

Sosialt nettverk kan dempe og redusere negative virkninger som visse psykososiale faktorer har på psykisk helse ("bufferhypotese"). Det kan dreie seg om mobbing (Einarsen, Raknes et al. 1996) eller stress. Særlig hos kvinner kan sosialt nettverk ha en gunstig virkning (Olstad, Sexton et al. 2001). Andre arbeidsmiljøforhold som virker positivt på psykisk helse er yrkesstolthet (Fredriksson, Bildt et al. 2001) eller opplevelse av sammenheng⁶ (Hansson & Olsson 2001). En svensk undersøkelse dreier seg om hva medisinske sekretærer opplever som psykososiale stressfaktorer og hva som motiverende i en periode med nedskjæringer og omstillinger i det svenske helsevesenet.

Mens de aller fleste undersøkelser anvender kvantitative metoder og er av hypotese-testende karakter, er denne undersøkelsen et eksempel på mer eksplorativ, kvalitativ metodebruk, hvor man gjennom dybdeintervjuer har greid å få fram subjektive opplevelser og tematisering av opplevde problemer. Undersøkelsen konkluderer med at det er en sterk kontrast mellom en krevende arbeidshverdag og de ansattes uttrykte ønske om å ha et arbeidsmiljø som gir dem en opplevelse av mestring og yrkesstolthet (Hertting, Nilsson et al. 2003).

2.10 Intervensjonsstudier

Det har lenge vært klart at psykiske plager og lidelser utgjør et av de aller største helseproblemer i arbeidslivet, og at det er et stort behov for kunnskap om hvilke tiltak som kan være effektive for å forebygge og kurere psykisk uhelse i arbeidslivet (Nystuen, Hagen et al. 2001). Likevel finner vi fremdeles relativt få undersøkelser og prosjekter som har et intervensjonsperspektiv, dvs undersøkelser som viser til tiltak og endringer i arbeidslivet som kan redusere psykisk uhelse. En av disse er en dansk intervensjonsstudie,⁷ en 5-års undersøkelse hvor det deltok ca 1.900 arbeidstakere på i alt 52 ulike arbeidsplasser. Ved 22 av disse arbeidsplassene iverksatte man visse organisatoriske tiltak som skulle forbedre det psykososiale arbeidsmiljøet. Endringene gikk blant annet ut på at de ansatte skulle få mer sosial støtte, bedre kontroll over sin egen arbeidssituasjon, og mer meningsfulle og forutsigbare arbeidsoppgaver. 30 virksomheter utgjorde et kontrollutvalg hvor man ikke gjorde slike endringer. Ved hjelp av målinger av selvrapportert helse, stress, fravær, jobbtilfredshet osv. kunne man påvise at en forbedring av psykososiale arbeidsmiljøfaktorer ga et positivt utslag på ulike helseindikatorer (Nielsen, Kristensen et al. 2002). Et annet eksempel er en svensk undersøkelse som handler om sammenhengen mellom ledelsesform, organisatoriske forhold og psykisk helse på et stort regionalt sykehus. Undersøkelsen viser at målrettede tiltak basert på avdelingenes egne behovsvurderinger, særlig i tider med nedskjæringer og organisatorisk ustabilitet (turmoil), hadde en positiv virkning for de ansattes helse.

---

⁶ Sense of Coherence, SOC (Antonovsky 1987).

⁷ "Intervention Project on Absence and Well-being", IPAW.

(Pettersson & Arnetz 1998). En annen svensk undersøkelse dreier seg om det psykososiale arbeidsmiljø ved en postsorteringsterminal. 100 ansatte ble fulgt opp i løpet av ett år mens det fant sted visse organisatoriske endringer, som gikk på forbedring av ferdigheter (skill discretion) og økt autonomi (decision authority) hos de ansatte. Det ble påvist en signifikant nedgang i sykefravær og psykosomatiske plager hos de ansatte, samtidig som det skjedde en kvalitativ forbedring av arbeidet (Wahlstedt & Edling 1997).

3

ARBEIDSLEDIGHET OG PSYKISK (U)HELSE

De fleste undersøkelser om arbeidsledighet og psykisk (u)helse som vi fant i våre søk, er gjennomført av svenske forskere. (Björklund & Eriksson 1996; Gulbrandsen 2000; Axelsson & Ejlertsson 2002; Rantakeisu & Jonsson 2003). Disse har vist at både udekkete psykososiale behov og dårlig økonomi har en negativ virkning på de arbeidslediges psykiske helse. Den sosiale, ikke økonomisk begrunnede arbeidsmotivasjonen (“employment commitment”) og psykisk helse er tema for flere undersøkelser hos arbeidsledige. Det ble for eksempel konstatert at jo større både de psykososiale og de finansielle behovene er hos arbeidsledige, desto dårligere er den psykiske helsen (Rantakeisu & Jonsson 2003). En annen undersøkelse viser at ”opplevelse av sammenheng” (Sense of Coherence, SOC (Antonovsky 1987)) kan dempe visse negative helsemessige konsekvenser av arbeidsledighet (Hanse & Engstrom 1999).

Tradisjonelt har forskning om arbeidsledighet og psykisk helse fokusert på betydningen av å delta i arbeidet og man gikk ut fra at denne er lik for alle arbeidsledige. En annen tilnærming er å fokusere på de arbeidslediges individuelle mål. Svenskene Nordenmark og Strandh (1999) utviklet en alternativ modell for å forstå de psykiske konsekvensene av arbeidsledighet. Modellen er basert på funn som indikerer at den psykiske helsen ved arbeidsledighet er avhengig både av finansielle og psykososiale behov, og den forsøker å integrere disse to aspektene. Nordenmark og Strandh har gjennomført flere studier basert på en spørreundersøkelse hos et representativt utvalg på 3.500 arbeidsledige i Sverige.

En av disse studiene dreier seg om hva som påvirker de lediges sosiale, dvs. ikke økonomisk begrunnede arbeidsmotivasjon (employment commitment), og om det fantes kjønns spesifikke forskjeller hos arbeidsledige kvinner og menn, samt hvorvidt en sterk sosial arbeidsmotivasjon henger sammen med de arbeidslediges psykiske helse. Man fant at den sosiale arbeidsmotivasjonen har sammenheng med den psykososiale verdien av tidligere yrke, samt med aktivitetsnivået som arbeidsledig og med alder. Man fant også kjønns spesifikke forskjeller når det gjelder disse forhold. Men både kvinner og menn som har sterke ikke-finansielle motiver til å finne arbeid, har større risiko for dårlig psykisk helse enn de som har mindre av slike motiver. Resultatene avkrefter ifølge forfatterne også hypotesen om at høye ledighetstall hos visse grupper i hovedsak er et resultat av at de mangler motivasjonen for å jobbe (Nordenmark 1999; Nordenmark & Strandh 1999; Strandh 2000).

Videre har man hos det samme utvalget på 3.500 ledige undersøkt hvordan økonomiske støtteordninger og aktiv arbeidsmarkedspolitikkk påvirker den psykiske helsen (mental

velvære). Tre ulike typer aktive arbeidsmarkedstiltak ble sammenlignet: ”aktivering”, ”arbeidstrening” og ”utplassering på arbeidsplass” (work-place-training). Av disse tre viste kun det sistnevnte tiltaket å ha en klar positiv effekt på deltakernes psykiske helse. Av to ulike økonomiske støtteordninger hadde kun den mer sjenerøse ordningen en positiv effekt, særlig ved langtidsledighet (Strandh 2001).

En annen undersøkelse dreier seg om hvilken betydning forskjellige utveier fra arbeidsledighet har for mental velvære. Den mentale velværen henger ifølge denne undersøkelsen sammen med hvorvidt arbeidstilknytningen løser økonomiske problemer og reduserer usikkerheten som man hadde som arbeidsledig. Den påvirkes også av arbeidsavtalens art: Overgangen til fast arbeid gir større uttelling for psykisk velvære enn overgang til midlertidig arbeid eller selvsysseletting. Overgang til universitetsstudier øker velværen, mens overgang til videregående skole ikke gjør det, og heller ikke overgangen til uførepensjon (Strandh 2000).

Det at man har funnet en sammenheng mellom arbeidsledighet og dårlig psykisk helse kan også skyldes en mulig seleksjonseffekt: Flere undersøkelser har vist at helseproblemer, psykiske og fysiske, på den ene siden medfører en økt risiko for å miste jobben og på den andre siden skaper problemer når det gjelder å finne en ny jobb. Dårlig psykisk helse kan altså både være årsak for og virkning av arbeidsledighet (Hallsten 1995; Mastekaasa 1996; Hammarstrom & Janlert 1997; Hallsten 1998).

4

INKLUDERING AV PERSONER MED PSYKISKE LIDELSER I DET ORDINÆRE ARBEIDSLIVET

4.1 Psykoser og alvorlige psykiske lidelser

Det meste av litteraturen på feltet psykoser og alvorlige psykiske lidelser er medisinsk/psykiatrisk faglitteratur som ikke handler om arbeidslivet eller yrkesrettet rehabilitering. Vi fant noen studier som kartla psykiatriske (eks-)pasienters (personer med diagnosen schizofreni) behov, såkalte "need assessments" hvor også arbeidslivstilknytning er et tema.

Hovedtemaer for en av disse er livskvalitet, sosial støtte, sosialt nettverk, bolig osv (Foldemo & Bogren 2002). En annen norsk studie kartla den samfunnsmessige integreringen hos 74 pasienter med diagnosen schizofreni, syv år etter at de hadde vært i psykiatrisk behandling. 78 prosent av de tidligere pasientene levde selvstendig, 47 prosent var sosialt isolert og 94 prosent var arbeidsledig. 34 prosent hadde mistet jobben i løpet av perioden, noe som hang sammen med dårlig sosial fungering og integrering. I den grad integreringen var vellykket hadde dette sammenheng med korte innleggelsesperioder, høy utdanning, det å være mann, gift, og det å ikke ha et sent "debutalder" for psykosen. Bostedsløshet forekom sjelden, men tiltak for sosial og instrumentell rehabilitering var utilstrekkelig og det ble slått fast at "arbeidsledigheten var alarmerende høy" (Melle, Friis et al. 2000).

Andre undersøkelser som handler om arbeidslivstilknytning hos personer med alvorlige sinnslidelser er: "Occupational performance in individuals with severe mental disorders: assessment and family burden" (Ivarsson 2002). "Arbetsvillkor och långtids-sjukskrivning under psykiatrisk diagnos" (Engström & et al. 1999). "Research on employment for persons with severe mental illness" (Fisher 2004).

En undersøkelse sammenligner den subjektive livskvaliteten hos personer med "stemningslidelser" (som angst og depresjon, på engelsk "affective disorders") og personer med schizofreni. Personer med schizofreni opplevde gjennomgående å ha lavere livskvalitet enn personer med stemningslidelser. Opplevelse av dårlig livskvalitet hang hos de schizofrene i høy grad sammen med depressiv stemning. Hos personer med stemningslidelser hadde selvopplevd dårlig livskvalitet en klar sammenheng med mangel på sysselsetting/arbeid. Det konkluderes blant annet med at depresjon bør være et viktig tema i behandling av schizofreni og at fokus på yrkesrettet rehabilitering er særlig viktig etter en episode med psykotisk stemningslidelse.

Depression is a major concern in the evaluation and treatment of patients with schizophrenia, while vocational support seems particularly important after an episode of psychotic mood disorder.."(Jarbin & Hansson 2004)

4.2 Tiltak som skal bidra til at mennesker med psykiske lidelser kan delta i det ordinære arbeidslivet

Det emnet som ga færrest referanser ved våre litteratursøk, er integrering av mennesker med psykiske lidelser i arbeidslivet.

Fra norsk hold har vi forskning som evaluerer og vurderer hvordan ulike arbeidsmarkedstiltak fungerer for personer med psykiske lidelser som står utenfor arbeidslivet (Schafft, Seierstad et al. 1999; Bergsgard & Løyland 2001; Frøyland & Helle 2002; Møller 2005). Noen tar for seg enkelttiltak som Fleksibel jobb (Spjelkavik 2004) og Arbeid med bistand (Spjelkavik, Frøyland et al. 2003). Disse undersøkelsene viser at tiltak som innebærer et sterkt fokus på vanlige arbeidsplasser og hvor det gis individuelt tilpasset oppfølging og bistand til både arbeidssøker og arbeidsgiver, er godt egnet for at mennesker med psykiske lidelser som ønsker det, greier å få jobb i det ordinære arbeidslivet.

Kommunale tilbud og kommunenes arbeid med integrering og koordinering til mennesker med psykiske problemer er tema for en rapport om kommunehelsetjenesten (Myrvold 2004). En annen norsk rapport drøfter psykososiale tiltak for mestring av psykoser (Jordahl & Repål 1999) og i tillegg finner vi en del studentoppgaver og mindre arbeider (Dybwik & Hembre 1998; Egeland & Bentsen 1999).

Mye av den danske litteraturen om inkludering av personer med psykiske lidelser handler om sosialpedagogiske og sosiale tilbud for mennesker med sinnslidelser (Høgsbro 2003), om brukermedvirkning/brukerstyring og om ”beskæftigelsestilbud” (aktivitetssentre, klubb- og revalideringsvirksomheter) og ”beskyttede arbeidsplasser”, for eksempel skjermete avdelinger eller beskyttede produksjonsverksteder. Arbeidsforhold med særordninger som gir en viss beskyttelse for dem som ikke kan yte så mye som vanlig arbeidskraft finnes også i det ordinære arbeidslivet i form av ”flexjobb” og ”skånejobb” (Tinggaard & Rosenstock 2004). Den danske ”Landsforeningen for nuværende og tidligere psykiatribrugere” (LAP) har utgitt en veiledning for dem som vil gå i gang på arbeidsmarkedet (Breum 2004).

”Rummelighedens rammer” er tittelen på en dansk rapport (Rosenstock, Tinggaard et al. 2004) som handler om vilkår for at personer med psykiske lidelser kan få og beholde arbeid i det ordinære arbeidslivet. Her drøftes blant annet lovgivningens betydning og det er gjennomført casestudier på syv utvalgte virksomheter. Undersøkelsen indikerer at det er flere forhold som har betydning for at en ansettelse på særlige vilkår kan fungere optimalt.

Det som ifølge rapporten trekker i positiv retning er at

- Arbeidsgiveren føler et sosialt ansvar, arbeidsgiveren får en henvendelse om en konkret ansettelse, ansettelsen skaper ikke merkostnader for arbeidsgiveren, det

finnes egnede arbeidsoppgaver, og når den ansatte og arbeidsplassen matcher hverandre.

- Inkluderingen lettes når kollegene er med på ideen, kollegene får ordentlig informasjon, arbeidsoppgavene blir tilpasset og forventningene blir avstemt.
- Hverdagen lettes når papirarbeidet ikke er en byrde for virksomheten, samarbeidet mellom virksomhet og kommune fungerer, arbeidsplassen er innstilt på at den ansatte har særlige behov, arbeidsplassen har overskudd og pedagogisk innsikt, den ansatte hjelpes i gang med oppgavene, arbeidsplassen setter av tid og arbeidsplassen tar særlige hensyn til den ansatte.

I tillegg peker forfatterne på at det ser ut til å være et særlig problem for unge med sinnslidelse, som ikke alltid blir "oppdaget" og som derfor ikke får den hjelpen de har behov for, for eksempel å fullføre en utdanning. Det er viktig for personer med psykiske lidelser å få en utdanning, da utdanningsnivået tydeligvis har betydning for tilknytningen til arbeidsmarkedet. Det er også mange personer med sinnslidelse som arbeider på ordinære vilkår, og det vites heller ikke om denne gruppe faktisk får den støtten de har behov for. Kvinner med sinnslidelse er en utsatt gruppe idet det er en høyere andel av kvinner enn menn som er utenfor arbeidsmarkedet, samtidig som sosialt nettverk og/eller forpliktelsen overfor for eksempel barn tydeligvis har en positiv innflytelse på arbeidsmarkedstilknytningen. (Rosenstock, Tinggaard et al. 2004, min overs.)

Blant svenske kilder finnes flere rapporter som evaluerer og/eller beskriver skjermete tiltak som gir trening som skal forberede mennesker med psykiske lidelser til ordinært arbeid. Et av disse er "Prosjekt Hunddagis", som tilbyr arbeidsforberedende trening for "psykisk arbeidshandikappede" (Arnham & Vikrot 1997). Andre er arbeidsprosjektet Simrishamn, Tomelilla (Gunnarson, Parkhagen et al. 1995) og "Huset i Skive", som også har en psykiatrisk jobbkonsulentordning (Schau 2005).

En fenomenologisk studie (Gahnstrom-Strandqvist, Liukko et al. 2003), som tar sikte på å forstå hvilken betydningen erfaringene ved et sosialt arbeidskollektiv har for personer med alvorlige og langvarige psykiske lidelser, konkluderer på følgende vis: Kollektivet hadde betydning som en normaliserende livsverden. Tre faser bidro til normaliseringen: I den første fasen opplevde deltakerne en overgang fra en lite tilfredsstillende tilstand, preget av mangel på sysselsetting, til en berikende arbeidsorientert livsverden. I den andre fasen fikk deltakerne anledning til å tilfredsstillende noen av sine arbeidsrettede og sosiale behov av typen føle seg behøvd, inngå forpliktelser med andre, samt utvikle både sosiale og arbeidsrettede ferdigheter. I den tredje fasen fikk arbeidskollektivet for noen av deltakerne en ny betydning: Disse ønsket å forlate kollektivet og følte seg klare for å ta skrittet inn i det ordinære arbeidslivet. Fontenehuset ser ut til å ha noe av den samme effekten, men har en tydeligere forbindelse til ordinære arbeidsplasser ved bruk av såkalt overgangsarbeid (Spjelkavik 2003). For øvrig peker Spjelkavik (2003) på at Fontenehuset/overgangsarbeid og Arbeid med bistand kan være en god kombinasjon for

enkelte mennesker med psykiske lidelser som trenger langvarig støtte for å komme i ordinært arbeid.

REFERANSER

- Amble, N., H. Enehaug, et al. (2003). Arbeidsmiljø og mestring hos frontlinjearbeidere i flytransporttjenesten. Oslo, Arbeidsforskningsinstituttet.
- Andersen, L. P. (2003). "Vold på psykiatriske afdelinger: det psykosociale arbeidsmiljø som determinant for arbeidsrelateret vold?" Nordisk Psykologi **55**(4): 293-308.
- Antonovsky, A. (1987). "Unraveling the mystery of health : how people manage stress and stay well." Bind nr: A. Joint publication in the Jossey-Bass social and behavioral science series and the Jossey-Bass health series.
- Arnham, W. & M. Vikrot (1997). "Man får glädje i sig" : utvärdering av projekt Hunddagis : arbetsförberedelse för psykisk arbetshandikappade. Göteborg, Psykologiska institutionen, Göteborgs universitet.
- Augestad, L. B. & L. J. Vatten (1994). "5-Year Risk of Assault on Employees in a Psychiatric-Hospital." Safety Science **18**(2): 113-124.
- Axelsson, L. & G. Ejlertsson (2002). "Self-reported health, self-esteem and social support among young unemployed people: a population based study." International Journal of Social Welfare **11**(2): 111-119.
- Bergsgard, N. A. & K. Løyland (2001). Effekten av yrkesrettet attføring for personer med psykiske lidelser. Bø, Telemarksforskning-Bø.
- Bildt, C. (2001). Working conditions and mental health among women. Women's conditions in working life. L. Karlqvist. Solna, National Institute for Working Life (Arbetslivsinstitutet): 73-82.
- Björklund, A. & T. Eriksson (1996). Arbetslöshet och psykisk ohälsa : en nordisk översikt. Arbetslöshet, folkhälsa och välfärd. G. Boström. Stockholm, Folkhälsoinstitutet: 111-129.
- Breum, M. (2004). Arbejdsmarkedet - også for psykiatribrugere : en pjece : til vejledning og hjælp på arbejdsmarkedet. Odense, LAP - Landsforeningen af Nuværende og Tidligere Psykiatribrugere.
- Christie, V. M. (2001). Syk lege : en presentasjon gjennom 88 legers egne stemmer. [Oslo], Unipub.
- Dahlin, M., N. Joneborg, et al. (2005). "Stress and depression among medical students: a cross-sectional study." Medical Education **39**(6): 594-604.
- Danielsen, P., S. U. Paulsen, et al. (2001). Journalister i fyr og flamme? : utbrenthet, psykosociale arbeidsmiljøforhold, negativ og positiv affektivitet, arbeidsnarkomani og flyterfaring i et utvalg av journalister. Bergen, Universitetet i Bergen: 60 bl.
- Dybwik, K. H. & A. A. Hembre (1998). Psykiatri og arbeid : en oppgave om arbeidstilbud for mennesker med psykiske lidelser. Levanger, Høgskolen i Nord-Trøndelag: 36 s.
- Egeland, A. N. & M. Bentsen (1999). Personer med psykiske lidelser og Arbeidsmarkedstiltaket Arbeid med Bistand. Nærbø, Rogaland Vernepleierhøgskole: 39.
- Einarsen, S., e.a. (2002). Mobbing og harde personkonflikter : helsefarlig samspill på arbeidsplassen. Oslo, Fagbokforlaget.
- Einarsen, S., B. I. Raknes, et al. (1996). "Helsemessige aspekter ved mobbing i arbeidslivet : modererende effekter av sosial støtte og personlighet." Nordisk Psykologi **48**(2): 116-137.
- Emilsen, N. M. & N. Andresen (2001). Psykososialt arbeidsmiljø i et stressperspektiv : etablerte og nye sammenhenger mellom en prosjektbasert arbeidsorganisering og helseplager. Oslo, Universitetet i Oslo: 61.

- Engström, K. & et al. (1999). Arbetsvillkor och långtidssjukskrivning under psykiatrisk diagnos. Stockholm.
- Fisher, W. H., Ed. (2004). Research on employment for persons with severe mental illness. Research in community and mental health. Amsterdam, Elsevier JAI.
- Foldemo, A. & L. Bogren (2002). "Need assessment and quality of life in outpatients with schizophrenia: a 5-year follow-up study." Scandinavian Journal of Caring Sciences **16**(4): 393-398.
- Forseth, U. (2001). Boundless work : emotional labour and emotional exhaustion in interactive service work. [Trondheim], [Institutt for sosiologi og statsvitenskap, Fakultet for samfunnsvitenskap og teknologiledelse, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet].
- Fredriksson, K., C. Bildt, et al. (2001). "The impact on musculoskeletal disorders of changing physical and psychosocial work environment conditions in the automobile industry." International Journal of Industrial Ergonomics **28**(1): 31-45.
- Frøyland, K. & K. M. Helle (2002). Metodar og virkemiddel for inkludering av arbeidssøkarar med redusert funksjonsevne i arbeidslivet. Oslo, Arbeidsforskningsinstituttet.
- Gahnstrom-Strandqvist, K., A. Liukko, et al. (2003). "The meaning of the working cooperative for persons with long-term mental illness: A phenomenological study." American Journal of Occupational Therapy **57**(3): 262-272.
- Grimsmo, A. & A. I. Hilsen (2000). Arbeidsmiljø og omstilling. Oslo, Arbeidsforskningsinstituttet: 147.
- Grimsmo, A. & B. A. Sørensen (2001). Varme og kalde konflikter i det nye arbeidslivet. Oslo, Tiden.
- Gulbrandsen, P. (2000). "Arbeidsledighet og psykiske vansker." Tidsskrift for Den norske lægeforening **120**(11): 1285.
- Gunnarson, A., L. Parkhagen, et al. (1995). Arbetsprosjektet : Simrishamn, Tomelilla : delrapport 2. [Simrishamn], [Psykiatriske kliniken, Österlens sjukvårdsdistrikt].
- Hallsten, L. (1995). Psykisk ohälsa vid arbetslöshet : orsak eller effekt? : välbefinnande bland anställda vid Skolöverstyrelsen och länskolnämnderna före, under och ett år efter avvecklingen. Solna, Arbetslivsinstitutet.
- Hallsten, L. (1998). Psykiskt välbefinnande och arbetslöshet : om hälsorelaterad selektion till arbete. Solna, Arbetslivsinstitutet.
- Hammarstrom, A. & U. Janlert (1997). "Nervous and depressive symptoms in a longitudinal study of youth unemployment - Selection or exposure?" Journal of Adolescence **20**(3): 293-305.
- Hanse, J. J. & T. Engstrom (1999). "Sense of coherence and ill health among the unemployed and re-employed after closure of an assembly plant." Work and Stress **13**(3): 204-222.
- Hansen, P., Ed. (1998). Nedbrytende arbeidsforhold : om intrigemakere på jobben, deg som er rammet og dere som kan gjøre noe med det. Oslo, Genesis.
- Hansson, K. & M. Olsson (2001). "Sense of coherence - a human endeavour." Nordisk Psykologi **53**(3): 238-255.
- Haugen, N. E. (2001). Psykiske senskader hos ransutsatte i Posten. Hovedoppgave Psykologisk institutt, Universitetet i Oslo.
- Hem, E., N. T. Gronvold, et al. (2000). "The prevalence of suicidal ideation and suicidal attempts among Norwegian physicians. Results from a cross-sectional survey of a nationwide sample." European Psychiatry **15**(3): 183-189.
- Hensing, G. (1997). Kjønnsforskjeller i sykefravaer for psykiske lidelser i Norge 1994. Oslo, Universitetet i Oslo, seksjon for trygdemedisin.

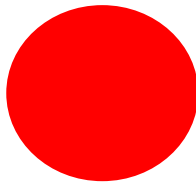
- Hensing, G., S. Brage, et al. (2000). "Sickness absence with psychiatric disorders - an increased risk for marginalisation among men?" Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology **35**(8): 335-340.
- Hertting, A., K. Nilsson, et al. (2003). "Personnel reductions and structural changes in health care - Work-life experiences of medical secretaries." Journal of Psychosomatic Research **54**(2): 161-170.
- Hilsen, A. I. & A. Grimsmo (2000). Arbeidsmiljø og omstilling - Endringer, kompetansekrav og virkninger på HMS. Oslo, Arbeidsforskningsinstituttet.
- Hilsen, A. I., K. Holstad, et al. (2003). Bedre trygghet i kollektivtransporten. Oslo, Arbeidsforskningsinstituttet.: 52.
- Hochwälder, J., A.-K. Ivarsson, et al. (2002). Posttraumatiske stressreaksjoner hos ambulanspersonalen inom Jämtlands läns landsting : en explorativ studie. Stockholm, Enheten för psykisk hälsa, Samhällsmedicin, Stockholms läns landsting.
- Høgsbro, K. (2003). "Sociale tilbud til mennesker med sindslidelse eller misbrug." AKF Nyt Nr. 2: 61-65.
- Isaksen, E., M. Johannessen, et al. (2003). Syk eller psyk? : om psykososialt arbeidsmiljø og sykefravær. Bergen, Universitetet i Bergen: 1 b. (flere pag.).
- Ivarsson, A.-B. (2002). Occupational performance in individuals with severe mental disorders : assessment and family burden. Uppsala, Acta Universitatis Upsaliensis.
- Jarbin, H. & L. Hansson (2004). "Adult quality of life and associated factors in adolescent onset schizophrenia and affective psychotic disorders." Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology **39**(9): 725-729.
- Jonsson, A., K. Segesten, et al. (2003). "Post-traumatic stress among Swedish ambulance personnel." Emergency Medicine Journal **20**(1): 79-84.
- Jordahl, H. & A. Repål (1999). Mestring av psykoser : psykososiale tiltak for pasient, pårørende og nærmiljø. Bergen, Fagbokforl.
- Krantz, G. & P. O. Ostergren (2000). "Common symptoms in middle aged women: their relation to employment status, psychosocial work conditions and social support in a Swedish setting." Journal of Epidemiology and Community Health **54**(3): 192-199.
- Lawoko, S., J. J. F. Soares, et al. (2004). "Violence towards psychiatric staff: a comparison of gender, job and environmental characteristics in England and Sweden." Work and Stress **18**(1): 39-55.
- Lundberg, U. (2003). "Psychosocial stress and musculoskeletal disorders: psychobiological mechanisms - Lack of rest and recovery greater problem than work load." Lakartidningen **100**(21): 1892-1895.
- Lystad, A. (2004). Håndbok i konflikthåndtering : med eksempler fra helsevesenet : personlige konflikter, konflikter mellom personer, kollektive konflikter. Oslo, Akribes.
- Mastekaasa, A. (1996). "Unemployment and health: Selection effects." Journal of Community & Applied Social Psychology **6**(3): 189-205.
- Matthiesen, S. B. & A. Roness, Eds. (2002). Utbrent : krevende jobber - gode liv. Bergen, Fagbokforl.
- Melle, I., S. Friis, et al. (2000). "Social functioning of patients with schizophrenia in high-income welfare societies." Psychiatric Services **51**(2): 223-228.
- Michélsen, H. (1999). Arbetsrelaterad psykisk ohälsa bland personal inom sjukvården. Stockholm, Yrkesmedicinska enheten, Karolinska sjukhuset.
- Myrvold, T. M. (2004). Tilbudet til mennesker med psykiske problemer : kommunenes arbeid med integrering og koordinering. Oslo, Norsk institutt for by- og regionforskning.
- Møller, G. (2005). Hvordan fungerer tiltaksapparatet for yrkeshemmede med psykiske lidelser?, Rapport. Telemarksforskning.

- Netterstrøm, B. (2002). Stress på arbejdspladsen : årsager, forebyggelse og håndtering. København, Hans Reitzel.
- Nielsen, M. L., T. S. Kristensen, et al. (2002). "The Intervention Project on Absence and Well-being (IPAW): Design and results from the baseline of a 5-year study." Work and Stress **16**(3): 191-206.
- Nielsen, M. L., R. Rugulies, et al. (2004). "Impact of the psychosocial work environment on registered absence from work: A two-year longitudinal study using the IPAW cohort." Work and Stress **18**(4): 323-335.
- Nolan, P., J. Soares, et al. (2001). "A comparative study of the experiences of violence of English and Swedish mental health nurses." International Journal of Nursing Studies **38**(4): 419-426.
- Nordenmark, M. (1999). "Employment commitment and psychological well-being among unemployed men and women." Acta Sociologica **42**(2): 135-146.
- Nordenmark, M. & M. Strandh (1999). "Towards a sociological understanding of mental well-being among the unemployed: The role of economic and psychosocial factors." Sociology-the Journal of the British Sociological Association **33**(3): 577-597.
- Nystuen, P. (2005). Arbejdsrettede tiltak for personer med psykiske problemer, Avdeling for Sosialtjenesteforskning, Sosial- og helsedirektoratet.
- Nystuen, P., K. B. Hagen, et al. (2001). "Mental health problems as a cause of long-term sick leave in the Norwegian workforce." Scandinavian Journal of Public Health **29**(3): 175-182.
- Ockander, M. & T. Timpka (2001). "A female lay perspective on the establishment of long-term sickness absence." International Journal of Social Welfare **10**(1): 74-79.
- Olstad, R., H. Sexton, et al. (2001). "The Finnmark Study. A prospective population study of the social support buffer hypothesis, specific stressors and mental distress." Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology **36**(12): 582-589.
- Petterson, I. L. & B. B. Arnetz (1998). "Psychosocial stressors and well-being in health care workers. The impact of an intervention program." Social Science & Medicine **47**(11): 1763-1772.
- Piros, S., S. Karlehagen, et al. (2000). "Psychosocial risk factors for myocardial infarction among Swedish railway engine drivers during 10 years follow-up." Journal of Cardiovascular Risk **7**(5): 389-394.
- Rantakeisu, U. & L. R. Jonsson (2003). "Unemployment and mental health among white-collar workers - question of work involvement and financial situation?" International Journal of Social Welfare **12**(1): 31-41.
- Riise, T., B. E. Moen, et al. (2003). "Occupation, lifestyle factors and health-related quality of life: The Hordaland health study." Journal of Occupational and Environmental Medicine **45**(3): 324-332.
- Rosenstock, M., K. Tinggaard, et al. (2004). Rummelighedens rammer : ansættelsesmuligheder for personer med hjerneskade, sindslidelse eller udviklingshæmning. København, Socialforskningsinstituttet.
- Rosmond, R., L. Lapidus, et al. (1996). "A comparative review of psychosocial and occupational environment in native Swedes and immigrants." Scandinavian Journal of Social Medicine **24**(4): 237-242.
- Sanne, B. (2004). Anxiety, depression and work life : the Hordaland Health Study. Bergen, Section for Epidemiology and Medical Statistics, Department of Public Health and Primary Health Care, University of Bergen.
- Schafft, A., S. Seierstad, et al. (1999). Arbeidsmarkedsetatens tilbud til personer med psykiske lidelser. Oslo, Arbeidsforskningsinstituttet.

- Schau, M. E. (2005). Sindslidende og arbeidsmarkedet : en dokumentation af hvad der virker og hvorfor... Skive, s.n.
- Seim, K. (2001). Traumer og krenkelser ved mobbing i arbeidslivet : en kvalitativ intervjuundersøkelse med grunnlag i relasjonsorientert psykoanalytisk teori. Bergen, Universitetet i Bergen: 59 bl.
- Soares, J. J. F. & G. Grossi (1999). "Experience of musculoskeletal pain - Comparison of immigrant and Swedish patients." Scandinavian Journal of Caring Sciences **13**(4): 254-266.
- Sosial- og helsedirektoratet (2003). Opptappingsplanen for psykisk helse 1999-2006 : Sosial- og helsedirektoratets forslag til tiltak 2003-2006. Oslo, Sosial- og helsedirektoratet.
- Spjelkavik, Ø. (2003). Rehabilitering av personer med psykiske lidelser : Fontenehuset i Oslo. Oslo, Arbeidsforskningsinstituttet.
- Spjelkavik, Ø. (2004). Inkludering i arbeidslivet ved bruk av lønnstilskudd og oppfølging : underveisanalyse av Fleksibel jobb. Oslo, Arbeidsforskningsinstituttet.
- Spjelkavik, Ø., K. Frøyland, et al. (2003). Yrkeshemmede i det ordinære arbeidslivet : inkludering gjennom Arbeid med bistand. Oslo, Arbeidsforskningsinstituttet.
- Statistiska centralbyrån & Arbetarskyddsstyrelsen (1997). Negativ stress i arbetet : de mest utsatta yrkena = [Negative stress at work] : [the occupations most at risk]. Stockholm, Statistiska centralbyrån.
- Statistiska centralbyrån & Arbetsmiljöverket (2001). Negativ stress och ohälsa : inverkan av höga krav, låg egenkontroll och bristande socialt stöd i arbetet = [Negative stress and illness] : [the effects of high demands, low control and lack of social support]. Stockholm, Arbetsmiljöverket.
- Sterud, T. (2004). Psykososialt arbeidsmiljø og helse : en studie av betydningen av krav, kontrollmuligheter og sosial støtte i arbeidssammenheng, og individuell mestring, for norske yrkesaktives mentale og fysiske helse. Oslo, Universitetet i Oslo: 115.
- Strandh, M. (2000). "Different exit routes from unemployment and their impact on mental well-being: The role of the economic situation and the predictability of the life course." Work Employment and Society **14**(3): 459-479.
- Strandh, M. (2000). Varying unemployment experiences? : the economy and mental well-being. Umeå, Umeå University.
- Strandh, M. (2001). "State intervention and mental well-being among the unemployed." Journal of Social Policy **30**: 57-80.
- Sørensen, B. A., G. Seierstad, et al. (2005). Tatt av ordet - Medienes forspill til framtidens arbeidsliv. Oslo, Arbeidsforskningsinstituttet.
- Tinggaard, K. & M. Rosenstock (2004). "Vejen til job for personer med hjerneskade, sindslidelse eller utviklingshæmning." Social forskning(4): 12-13.
- Torp, S. (1995). Psykososialt arbeidsmiljø og mestring av belastningslidelser : - en tverrsnittstudie blant bilmekanikere : Hovedfagsoppgave. [Bergen], [Seksjon fra arbeidsmedisin. Universitetet i Bergen].
- Tyssen, R., P. Vaglum, et al. (2000). "The impact of job stress and working conditions on mental health problems among junior house officers. A nationwide Norwegian prospective cohort study." Medical Education **34**(5): 374-384.
- Tyssen, R., P. Vaglum, et al. (2001). "Suicidal ideation among medical students and young physicians: a nationwide and prospective study of prevalence and predictors." Journal of Affective Disorders **64**(1): 69-79.
- Wahlstedt, K. G. I. & C. Edling (1997). "Organizational changes at a postal sorting terminal - their effects upon work satisfaction, psychosomatic complaints and sick leave." Work and Stress **11**(3): 279-291.

- Wiklund, P. (2001). Skuld, ensamhet och bristande tillit : tre mönster av relationen mellan arbetsvillkor och psykisk ohälsa : kort rapport, PART-projektet. Stockholm, Yrkesmedicinska enheten, Stockholms läns landsting.
- Waal, B. (2000). Livet og arbeidet : mellom lyst og plikt. Oslo, Aschehoug.
- Waal, B. (2003). Når livet vender vrangsida ut : veier ut av krise og utbrenthet. Oslo, Aschehoug.
- Aasland, O. G., M. Olf, et al. (1997). "Health complaints and job stress in Norwegian physicians: The use of an overlapping questionnaire design." Social Science & Medicine **45**(11): 1615-1629.

Arbeidsforskningsinstituttet

OM AFI:

AFI er et tverrfaglig samfunnsvitenskapelig forskningsinstitutt. Instituttet skal medvirke til verdiskapning, god tjenesteyting og godt arbeidsmiljø og styrke betingelsene for læring, medvirkning og omstilling i offentlig og privat sektor. Instituttet legger vekt på forsknings- og utviklingsarbeid i samarbeid med brukerne.

HVORDAN SKAFFE MER INFORMASJON?

Instituttet utgir:

AFIs skriftserie: Teoretiske og metodiske bidrag. Serien henvender seg til forskere og brukere.

AFIs rapportserie: Rapporter fra oppdragsprosjekter

AFIs notatserie: Underveisrapporter, mindre prosjektrapporter, artikler som har krav på offentlig tilgjengelighet.

Publikasjoner kan bestilles via AFIs hjemmeside på Internett eller direkte fra instituttet.

Postboks 6954 St. Olavs plass
NO-0130 OSLO
Besøksadresse:
Stensbergg. 25

Telefon: 23 36 92 00
Fax: 22 56 89 18
E-post: afi@afi-wri.no
Nettadresse: www.afi-wri.no